

Н. А. Юсова

АКАДЕМІК ВОЛОДИМИР ПІЧЕТА ТА ГЕНЕЗИС КОНЦЕПЦІЇ ДАВНЬОРУСЬКОЇ НАРОДНОСТІ

Під генезисом названого вчення мається на увазі вузьке значення терміну «генезис» як «зародження» і «визрівання». В цьому сенсі історіографічний процес генезису концепції давньоруської народності до останнього часу залишався не дослідженим. Дана лакуна певною мірою заповнена в публікаціях автора цієї розвідки¹.

Постало завдання встановлення всіх фундаторів концепції та виокремлення їх персонального внеску в процес її виникнення й формування. Одним з дослідників, хто був причетний до створення необхідних передумов виникнення вчення, є академік В. Пічета. Отже, метою студії, що пропонується, є висвітлення ролі вченого у генезисі концепції давньоруської народності. Хронологічні рамки дослідження охоплюють кінець 1930-х — першу половину 1940-х рр. та, частково, 1920-ті рр. В розвідці залучені до аналізу, як опубліковані, так і неопубліковані праці історика. Останні віднайдені в особовому фонді (ф. 1548) вченого, що зберігається в Архіві РАН (м. Москва).

Відміну від традиційної російської історіографії з її поглядами на Київську Русь як один з перших періодів розвитку «триєдиного руського народу» або ж лише — великоруського, радянська історична наука трактувала «руський народ» давньокиївського часу як певну проміжну етноспільноту, відмінну від попередніх та майбутніх етнічних утворень східних слов'ян, як спільного предка українців, білорусів і росіян. Цей спільний предок, «з легкої руки» В. Мавродіна, отримав назву давньоруської народності. Але на початковому етапі формування концепції давньоруської народності (кінець 1930-х — перша половина 1940-х рр.) більшість радянських дослідників більш-менш виразно висловлювали положення про «руський народ» Київської Русі та періоду феодальної роздробленості, знаходячись під впливом традиційної концепції «триєдиноруськості». Цей вплив простежується і в роботах В. Пічети.

Як відомо, вчений, зробив помітний внесок у процес становлення білоруської національної історіографії доби «коренізації» в БСРР (20-ті рр. ХХ ст.). На цей період він став провідним істориком Білорусії, організатором і керівником історичної науки². Ще в 1918 р., коли В. Пічета очолював Білоруське науково-культурне товариство, він прочитав у Білоруському народному університеті в Москві курс лекцій з історії білоруського народу. В одній з перших своїх праць з історії Білорусії під назвою «Исторический очерк белорусского племени» (1920), В. Пічета простежує особну історію білоруських земель, починаючи від заселення їх «літописними» племенами — предками білорусів і, кінчаючи початком ХХ ст.³ Він виразно поділяє схему окремішності історичного процесу народів Східної Європи (схема М. Грушевського⁴). Лише в добу входження білоруських земель до складу Литовського князівства, згідно з В. Пічетою, можливо вести мову про білоруську народність⁵.

У посібнику, присвяченому джерелам та історіографії «руської» історії, В. Пічета також дотримується схеми М. Грушевського, коли окремо розглядає джерела Північно-

Юсова Наталия Александровна — старший научный сотрудник Института истории НАН Украины, кандидат исторических наук

Східної Русі, України та Білорусії. Однак назва цієї книги — «Введение в русскую историю» — як видно, поєднує в «общеруську» історію всі ці країни. Більше того, з передмови стає зрозумілим, що для автора існує і «общеруська» народність. Джерела та історіографія історії «гілок» єдиного «руського» народу вчений розглядає лише в розумінні територіального поділу. «Руський» народ «в широкому сенсі цього слова», за В. Пічетою, складається з трьох окремих «національностей»⁶.

Вчений наголошував у одній з програмних статей цього часу, що «Історія Білорусі ... є спроба історії білоруської національності зі становища ревізії старих, централістичних поглядів, солідарності з наукою історії України». Отже, зовні приєднуючись до концепції М. Грушевського (в іншому місці посібника В. Пічета прямо визнає правильність поглядів українського вченого на те, що «історичні долі Київської Русі і Північно-Східної Русі розвиваються паралельними шляхами»⁷), В. Пічета залишався

на позиціях прихильників «триєдності» руського народу, незважаючи на ту обставину, що він визнавав існування трьох окремих національностей і трьох окремих мов у східних слов'ян. Забігаючи наперед, зазначимо, що цього поєднання майже не сумісних поглядів вчений дотримувався до кінця свого життя.

З кінця 1920-х рр. В. Пічета (на той час академік АН БСРР) починає поступово відходити від схеми особного розвитку східних слов'ян. Пов'язано це було з початком розгрому національних історичних шкіл та початком оформлення нового ідеологічного напрямку більшовицької політики у галузі історії — показу єдності історичного процесу народів СРСР. Діяльність В. Пічети в ці роки піддається «огульній» критиці і політичним звинуваченням. Вченого в 1930 р. заарештовують у «справі істориків» і після двох місяців тюрми він висилається у В'ятку, а потім у Вороніж⁸.

В одній з неопублікованих студій кінця 1920-х рр. під назвою «Исторические судьбы Украинской Руси» вчений, хоча і дотримується «схеми» М. Грушевського, але з великими застереженнями. Білоруський історик виразно включає давньоруську добу до часів удільної роздрібненості в контекст «загальноруської» історії, вважає Київську державу «початковою формацією руської державності». Щоправда, цю державу він іменує «політичним союзом», а, отже, ставить під сумнів її внутрішню єдність. «Ядром» цього союзу була, за В. Пічетою, Південна або Українська Русь. Але цю землю він не вважає для тієї доби як етнічно українську. Ця Південна Русь була спільним ядром східного слов'янства. Надалі, з розпадом держави, східне слов'янство починає відособлюватися. Втім, нові землі й князівства з новими політичними центрами, що утворювалися, об'єднували «деякі групи відповідно до географічного розміщення населення», а не етнічного. В цьому аспекті розпалася на три частини Південна Русь (Чернігово-Сіверська земля; Київська та Переяславська; Галичина і Волинь). У подальшому викладі історії «Української Русі» історик простежує «історичну долю» України за доби «Малоруського королівства» (тобто — Галицько-Волинського), литовського і польського панування, що ззовні відповідає «схемі» Грушевського. В. Пічета, на жаль, обходить мовчанкою питання хронологічних меж формування української народності, але використовує вирази «малоруська народна маса» (в добу до Люблінської унії) та «українська народна маса» стосовно епохи польського панування. В. Пічета виразніше, ніж раніше, дотримується уявлення про «спільноруську» мову і культуру часів російського панування, що не дуже змінила «етнографічне обличчя» «народної маси України». Отже, згідно з поглядами В. Пічети, за часів функціонуван-

ня Київської держави не існує окремих східнослов'янських народностей, проте не фігурує і єдиної давньоруської народності — скоріше, конгломерат «руських» племен. Однак, ця держава визначається ним як спільна для всіх східних слов'ян. Зв'язок з ідеологією «триєдності» простежується в статті досить чітко⁹.

З середини 1930-х рр., після заслання, В. Пічета жив і працював у Москві. 20 січня 1939 р. він отримав звання член-кореспондента АН СРСР¹⁰. Наприкінці 30-х рр. Пічета, у зв'язку з актуалізацією питань етногенезу слов'ян, знову повернувся до студіювання проблеми походження білорусів. Необхідно зазначити, що з в нових політичних умовах питання «етногонії», насамперед, слов'янської і східнослов'янської, стали в авангарді «історичного фронту» що, у свою чергу, проголошувався «головним ідеологічним фронтом». Питання етногенезу стали вважатися одними з головних питань історичної науки¹¹. Все це, насамперед, було викликано необхідністю протидії пангерманізму і нацистськими расовими доктринами.

Виходячи з міркувань необхідності комплексного вирішення етногенетичних питань організовується Комісія з проблем етногенезу при Відділенні історії і філософії (далі — ВІФ) АН СРСР. Головним її завданням було координувати роботу, пов'язану з дослідженнями проблем слов'янського етногенезу¹². Як припускають О. Аксьонова та М. Васильєв, союзна комісія була створена восени 1938 р. між вересневою нарадою з питань етногенезу в Інституті історії та жовтневою сесією ВСН¹³.

Комісії з питань походження української і білоруської народностей були створені також і при АН УРСР і АН БРСР. За пропозицією В. Пічети, висловленою 1941 р., координувати роботу цих республіканських академічних комісій мав Інститут історії АН СРСР. На відміну від академічної комісії в УРСР, білоруська комісія, очевидно, себе ніяк не проявила, тому що в 1943 р. В. Пічета знову пропонував на одному із засідань чергової сесії Комісії з питань етногенезу при ВІФ створити таку комплексну комісію при Інституті етнографії АН СРСР. А директор цього інституту С. Толстов,

приєднуючись до висловленої пропозиції, зауважував наступне: якщо така комісія буде створена, то вона обов'язково повинна діяти у тісному контакті з АН БРСР¹⁴.

З проблеми походження білоруського народу В. Пічета виступив з доповіддю в Інституті історії АН БРСР у 1938 р, а 1939 р. — в Інституті історії АН СРСР. Окрім того, В. Пічета апробував питання походження й етнічної історії білорусів¹⁵ та слов'янського етногенезу взагалі¹⁶ в лекційних курсах, читаних ним у Московському педінституті. Вчений брав активну участь у обговореннях питань етногенезу, що відбувалися на засіданнях сесій ВІФ наприкінці 1930-х — на початку 1940-х рр.¹⁷

Приєднання Західної України і Західної Білорусії у 1939—1940 рр. відіграли вагому роль у генезисі концепції єдиного руського народу давньоруської доби у значенні спільного предка трьох східнослов'янських народностей. Нова ситуація поставила питання про походження українців і білорусів, ставилося завдання висвітлення спільності походження і єдності всіх частин, відповідно українського та білоруського народів, які об'єдналися, нарешті, кожний у своїй «єдиній радянській державі»¹⁸.

У той же час нове радянське ставлення до спільного історичного минулого трьох народів (насамперед, українського і російського), призводить до екстраполяції оцінки подій 1939—1940 рр. на явища середини XVII ст., які теж починають розумітися у сенсі возз'єднання українців (і білорусів) вже з «братнім російським народом». Закономірність об'єднання 1654 р. пояснюється не лише спільністю походження, культури-

ри, мови, але й тим, що предки цих народів (а також білоруського) жили в одній давньоруській державі, але зазнали «прикрого розділення», за висловом З. Когута, «через монголо-татарських, литовських, польських «агресорів»...»¹⁹.

З моменту приєднання Західної України та Західної Білорусії починає формуватися у радянській історичній науці й публіцистиці концепція не лише возз'єднання українських і білоруських «західників» зі своїми народами, але одночасно відновлюється і традиційне положення імперської історіографії про возз'єднання в середині XVII ст. українського і білоруського народів з російським народом²⁰. Термін «возз'єднання», який був правильно застосований до факту об'єднання в 1939 р. українського народу (і білоруського), тепер зазнав акомодатії стосовно характеристики приєднання частини України та Білорусії до Росії в 1650-х рр. Все це органічно призводить до виникнення ідеї про возз'єднання західних українців і західних білорусів також і з російським народом²¹, хоча ця ідея не набула поширення, а тим більше офіційного визнання (власне, як на ті роки і концепція «возз'єднання» 1654 р.). Методологічним поштовхом до принципової можливості такої постановки питання стала поява в 1937 р. директивної партійної тези про «найменше зло». Уявлення про те, «що у Львові, Галичі, Гродно, Бресті живуть ті ж самі «руські», що й у Володимирі, Смоленську, Суздалі, які з'єднані спільним походженням, близькістю культури і мови, спільністю релігії, історичними традиціями київських часів, ніколи не зникала в народній свідомості»²² (як зазначали радянські історики та пропагандисти), логічно призводить до сприйняття ідеї про єдиний руський народ часів Київської Русі як спільного предка.

Окреслені погляди найбільше пропагувалися у науково-популярних працях та лекціях В. Пічети. Слід вказати, що історик, виступаючи з лекціями та доповідями, як перед науковцями, так і перед широким загалом, умів захоплювати присутніх темою, а, отже, досить вагомо впливав на формування в суспільстві тих чи інших історичних поглядів²³. Висловлені в них тези, власне, були суголосні його попереднім візіям східнослов'янського минулого, а також впливали з його розробок з приводу питань походження східнослов'янських народів, передусім — білоруського.

Найважливішою в такому ракурсі була публічна лекція (її вірніше було б назвати науковою доповіддю) «Основные вопросы истории Западной Белоруссии и Западной Украины», виголошена вченим 28 вересня 1939 р. в Москві, яку В. Пічета називає «цілком компетентною і кваліфікованою» (!). У лекції славіст поділяє погляд давньоруського літописця про етнічну єдність східнослов'янських племен, хоча й зауважує, що між ними були деякі відмінності. Вчений вважає наступне: майбутні народності сформувалися на основі всіх східнослов'янських племен. Відштовхуючись від вказаних положень, історик можливо першим (саме в нових умовах) висуває тезу про возз'єднання українського і російського народів: український народ у 1654 р. «возз'єднався з російським народом, єдиним по крові, єдиним по вірі»²⁴.

Названа лекція лягла в основу всіх публікацій В. Пічети, присвячених історії Західної України і Західної Білорусії у зв'язку з їх приєднанням, в яких повторювалися головні положення вересневої

доповіді. Хоча, варто відмітити, майже у кожній з наукових розвідок-есе містилися оригінальні нюанси. Найбільше таких відтінків спостерігається у статті під досить лаконічною назвою «Западная Украина и Западная Белоруссия». В. Пічета характеризує сучасні йому події осені 1939 р. як возз'єднання не лише частин українського та білоруського народів зі своїм етнічним цілим, але і як

«возз'єднання» їх з «єдинокровним», «великим братнім російським народом». Тезу про возз'єднання В. Пічета підкріплює й показовим у цьому контексті твердженням про «споконвічну» територіально-державну належність Західної України та Західної Білорусії «до складу нашої великої Батьківщини» (очевидно, — Росії). Паралельне використання В. Пічетою терміну «руський народ» в значенні, то «українці та білоруси», то «росіяни разом з українцями і білорусами», а чи ж то просто «росіяни» — вносить певну плутанину в етнічні поняття, але разом з тим ще більшою мірою посилює тезу про «возз'єднання». У такому контексті логічно звучить міркування про денационалізацію «руського народу» (тобто українців і білорусів) у Речі Посполитій, який (або які), не зважаючи на це, завжди тяжів-ли до «великого російського народу». Це тяжіння В. Пічета пояснює тим, що в українців і білорусів повсякчас була «живою ідеєю спільності» або навіть «ідеєю возз'єднання з великим руським народом». Адже «всі ті народи ... пішли від східнослов'янського ядра». Вже на той час у них (тобто в слов'янських племенах або «руському народі» часів Київської Русі) була наявною свідомість «єдиної Руської землі», адже вони складали «єдине слов'яно-руське плем'я»²⁵. Розпад («прикре розділення» по З. Когуту) цього «племені» на три частини, згідно з В. Пічетою, стався у «момент» татаро-монгольської навали²⁶.

Одній з перших своїх лекцій (після повернення із заслання в 1935 р.) під назвою «Белоруссия» (видана ротاپринтом на стеклографі), В. Пічета розмірковує над питанням про походження білоруського народу. Тут історик віддає данину глотогонічній теорії М. Марра, через призму якої він розглядає етногенез східних слов'ян. Простежуючи долю Полоцького князівства В. Пічета доводить його історію до моменту входження до складу Литовського князівства. На цей момент. «Білорусії як народності тоді навіть бути не могло». У даній лекції вчений ставить питання: з якого часу «слов'янські племена становляться білорусами» і як виникає білоруська мова? З першого питання, ніби випливає, що В. Пічета обминає в даному разі етап проміжної «спільноруської народності» між східнослов'янськими племенами і пізньосередньовічними народностями. Піддаючи критиці російську «великодержавницьку» та білоруську «націонал-демократичну» історіографію, він зазначає, що «білоруський народ як такий, став виділятися не у 13 столітті, а в 16—17 століттях» у зв'язку з посиленням товарно-грошових відносин, закріпаченням селян та утворенням єдиного національного ринку. Білоруська мова, згідно з В. Пічетою, зароджується в XVI ст.²⁷

З лекційного курсу історії СРСР, прочитаним В. Пічетою в 1938/1939 навчальному році у Московському педінституті відклалася лекція (наклад 100 примірників) «Великое княжество Литовское (в XIII — XIV вв.)», яка датується 16 січня 1939 р. Майже одночасно вчений готує монографію «Из истории Великого княжества Литовского XIII—XIV вв.», що так і не вийшла. Вказана лекція є початком цієї монографії. Тут Пічета акцентує увагу на тому, що Литва підкорила частину руських земель, які уже були відірвані від Північно-Східної Русі внаслідок татаро-монгольської навали. Східнослов'янське населення ВКЛ він впродовж лекції здебільшого називає «руською народністю». В окремому ж параграфі лекції В. Пічета торкається питання утворення білоруської та української народностей. Початок процесу історик відносить до середини XIII ст., коли була ліквідована «єдність руського народу». Отже, в цьому місці вчений начебто визнає існування давньоруської народності, що її він називає «руським народом». Відособленість Литовської Русі від Північно-Східної, на думку В. Пі-

чети, сприяла подальшому розвитку «місцевих говорів з тими фонетичними і морфологічними відмінностями, які властиві білоруській і українській мовам». Економічний розвиток призвів згодом до утворення білоруської та української народностей, які є «братніми до російської»²⁸. Очевидно, тут В. Пічета притримується думки про поступове оформлення після розпаду (давньоруської народності?) трьох окремих східнослов'янських народностей зі своїми окремими мовами.

Більш детально В. Пічета розмірковує над питаннями етногенезу білорусів та українців у публічній лекції «Основные вопросы истории Западной Белоруссии и Западной Украины», що вже частково

розглядалася вище. І знову ставиться питання, коли і як необхідно починати історію білоруського та українського народів. Пічета піддає критиці «старі» історіографічні концепції. У вступній частині лекції вчений вказує на велику важливість всебічного вивчення походження народів. Останнє питання для радянської історичної науки «є новою, складною, але цікавою проблемою». У теоретичному відношенні В. Пічета відштовхується, як можна здогадатися, від відомих положень Й. Сталіна про націю, викладених у праці «Марксизм и национальный вопрос» ще в 1913 р. (в той час назва була іншою²⁹) В. Пічета, зазначаючи як аксіому, що нація є категорією історичною, вказує, що й утворення народу, переростання його в націю є також категорією історичною. Таким чином, згідно з В. Пічетою, має «пройти певний відтинок часу, коли первісні етнічні елементи, розкидані, не зв'язані нічим, врешті зіллються», а тоді внаслідок цього етнічного злиття «утворюється новий етнічний елемент, що отримує найменування того чи іншого народу»³⁰. Як бачимо, тут В. Пічета робить спробу більш виразно ввести до етногенетичного понятійного ряду на правах категорії термін «народ». Втім, він не дає чіткої дефініції поняття.

З викладу В. Пічети начебто можна вибудувати наступний етнопонятійний ланцюг: «первісні етнічні елементи» («племена») — «народ» — «нація». Поняття «народ» тут підміняє інше — «народність». Проте термін «народність», хоча й вживався багатьма дослідниками (тим же В. Пічетою), але в загальному значенні — без спеціального вирізнення змісту поняття, як етнокатегорії (власне, як і поняття «народ»). Отже, В. Пічета легалізує термін «народ» в етногенетичному таксономічному ряду, на відміну від іншого — «народність». Однак уже в грудневому числі «Советской книги» за той же рік, він відносить і поняття «народність» до історичної категорії, але ніякої дефініції не дає, а також не вказує місце в етногенетичній ієрархії³¹.

Хоча вчений не дає повної дефініції поняття (народ — «історична категорія»), що як «новий елемент» утворюється через «певний відтинок часу» внаслідок злиття «первісних етнічних елементів»), але з подальшого його викладу стає зрозумілим наступне: народ («руський») складається з племен («слов'янських»). З огляду на те, що В. Пічета визнає етнічну єдність цих племен, то таке його розуміння поняття «руський народ» наближається до пізнішого поняття «давньоруська народність» в першому розгорнутому варіанті концепції, викладеної В. Мавродіним у монографії «Образование древнерусского государства» (1945). До того ж, В. Пічета зазначає, що майбутні народності східних слов'ян ранньомодерного часу сформувалися на основі *всіх* східнослов'янських племен, тобто на основі «руського народу». Якщо доводити цю думку до логічного завершення, то, очевидно, що цей «руський народ» є спільним предком білорусів, росіян та українців. Близько до цього висловлюється В. Пічета у статті «Западная Украина и Западная Белоруссия», коли, вживаючи синонімічний до

«руського народу» термінологічний вираз «єдине слов'яно-руське плем'я», стверджує, що його розпад на три частини (Русь — Північно-Східну, Північно-Західну і Південно-Західну) стався на «момент» татаро-монгольської навали³².

Далі у лекції від 28 вересня 1939 р. В. Пічета зупиняється на ознаках єдності «руського народу» (в значенні — «давньоруського»). Насамперед, він вводить літописне поняття «єдності руської землі» (у В. Пічети — з малої літери). Цю єдність вчений вважає існуючою до XIV ст. (з якого часу вона стала такою, не зазначається). «Руська земля» була «єдиною, передусім у культурному відношенні», хоча навіть на період феодальної роздробленості зберігалися також й економічні та політичні зв'язки. Поняття «єдності руської землі» використано вченим в якості ознаки національної самосвідомості (звичайно, слово «національна» він не вживає): в давньоруському суспільстві була наявна свідомість «єдності руської землі». Вона була присутня якраз у період феодальної роздробленості. Розпад «руської землі», що стався внаслідок татаро-монгольської навали, є для В. Пічети відправним моментом для вивчення питання про генезис білоруського та українського народів. Наступним положенням історика є теза про те, що в кінці XV — на початку XVI ст. відбулося утворення єдиної території, відповідно для північно-західної та південно-західної груп східних слов'ян. На цій базі зникають племінні відмінності між окремими племенами та відбувається «процес перетворення слов'янських племен руського народу в народ білоруський та народ український». Зроблені висновки вчений-славист підкріплює аргументами мовознавства. Літературні пам'ятки XVI ст. підтверджують існування білоруського народу. Процеси формування мови і народу йдуть паралельно. Тому формування білоруського народу припадає на кінець XV — початок XVI ст. Аналогічним чином окреслені процеси відбуваються й у випадку з українським народом³³.

Як вже зазначалося, лекція В. Пічети від 28 вересня 1939 р. лягла в основу всіх його публікацій, присвячених історії Західної України і Західної Білорусії у зв'язку з їх приєднанням. У них в цілому повторювалися головні положення лекції, окрім її теоретичної частини. Пічета не дотримується якоїсь сталої термінології при описі етнічної ситуації у східнослов'янському суспільстві давньоруської доби. Окрім «руського народу», «слов'янських племен руського народу» тощо, вжитих у лекції, він використовує інші вирази в синонімічному значенні. Насамперед, це — «єдине слов'яно-руське плем'я». Щонайменше у двох статтях вчений стверджує наступну аксіому: «нові етнічні типи» — український та білоруський народ — утворилися «на спільноруській основі». В іншій статті історик також твердить, що процес формування білоруської і української мови розпочався «на основі говорів окремих слов'янських племен і на етнічній руській основі»³⁴. У неопублікованій статті під назвою «Епоха «Слова о полку Игоревым» В. Пічета зазначає, що термін «руський народ» він застосовує стосовно тієї доби у «широкому» значенні (очевидно, що не у розумінні «великоруського», а в якості «спільноруського» народу). Нагадаємо, що у посібнику «Введение в русскую историю» «руський» народ «у широкому сенсі цього слова», за В. Пічетою, складається з трьох окремих «национальностей»³⁵. Однак в останньому випадку академік мав на увазі період після XIII ст., коли ці «национальности» починають формуватися, й — до сьогодення. Це є свідченням того, що тоді вчений поділяв концепцію «триєдності» «руського народу». Але у працях, починаючи з другої половини 1930-х рр., він знову повертається до тих же поглядів.

Справді, майже в усіх працях цього часу, проглядається прихильність В. Пічети до поглядів «триєдності». У статті «Западная Украина и Западная Белоруссия» В. Пічета розуміє під «руським народом» — «всі ті народи, які пішли від східнослов'янського ядра, тобто від слов'янських племен, що населяли на зорі історії Східно-Європейську рівнину»³⁶. Тому, він ніде не вживає по відношенню до цього «руського народу» вираз «спільний предок» (білорусів, росіян і українців), оскільки, згідно з концепцією «триєдності», давньоруська доба — це період, коли «руський народ» знаходиться на черговому етапі свого етнічного розвитку, який триває з доісторичних часів і до сьогодення³⁷. Відповідно, за логікою такого погляду, не зовсім коректно акцентувати на положенні, згідно якого — «руський народ» давньоруської доби є спільним предком трьох його етнічних складових. Адже це буде те саме, якби стверджувати, що певна людина в дитинстві є предком тієї ж людини в зрілому віці.

Утворення сучасних трьох різновидностей «спільноруського народу» («нових етнічних типів»), за В. Пічетою, «тісно пов'язано з розпадом Київської держави, з підкоренням татарами Північно-Східної Русі та утворенням Північно-Західної та Південно-Західної Русі з єдиної спільної Русі». Зазначимо, що погляди В. Пічети на етнічні процеси давньоруської доби, майже тотожні поглядам його вчителя В. Ключевського, який справив на свого учня значний вплив³⁸.

Концепція В. Пічети про «руський народ» давньоруської доби була в загальних рисах викладена у підручнику «История СССР». Він акцентує увагу на «елементах єдності «Руської землі» (на цей раз він вживає цю назву вже з великої літери), а не «руського народу». Окрім періоду єдиної давньокиївської держави, «елементи єдності Руської землі» продовжували зберігатися й у XII—XIII ст. В. Пічета знову наголошує, що усвідомлення єдності «Руської землі» яскраво виступає і в літературних пам'ятках XII ст. Особливо він підкреслює фактор церковної єдності³⁹, про що не було згадки у колишніх його працях і лекціях. Першим у нових політичних умовах про цей чинник зазначав А. Козаченко в 1937 р., коли подібні речі стало можливим згадувати. Названий фактор підкреслював і О. Пресняков (вслід за О. Шахматовим)⁴⁰.

Викладаючи тезу про культурну єдність «Руської землі», В. Пічета відмічає, що вона підтримувалася спільністю мови, але зауважує, що у «руській мові» того періоду «в південних і західних князівствах помітні особливості, характерні для майбутніх української та білоруської мови». Однак, на його думку, вони для XII—XIII ст. ще не настільки значні, щоби не можна говорити «про єдину руську мову» Київської Русі. Мовні особливості посилюються вже у XIV ст. Період XIV—XV ст. — це стадія складання російської, української та білоруської народностей. Втім процес формування згаданих народностей був тривалим. Вчений розпочинає його з того часу, коли «Північно-Східна Русь була підкорена татаро-монголами, а українські та білоруські землі, оскільки були відрізані, підкорилися Литві»⁴¹. Хоча у підручнику В. Пічета не акцентує увагу на тому, що «руський народ» Київської Русі був спільним предком трьох народностей, але з контексту його викладу це, безперечно, випливає. Також не вживається виразів з лексики парадигми «триєдності».

Нагадаємо, що з приводу погляду В. Пічети на «общеруську» народність давньої доби, викладеного в посібнику «Введение в русскую историю», білоруський історик Ю. Драгун зазначає, що автор ще «не

міг чітко сформулювати теорію про складання давньоруської народності і запропонувати строгий науковий термін»⁴². Очевидно, що

те ж саме можна сказати й про погляди В. Пічети другої половини 1930-х — початку 1940-х рр. Проте внесок В. Пічети в історіографічний процес формування концепції про давньоруську народність саме в ці роки є досить вагомим. Окрім цього, ще більшою є його роль щодо популяризації серед широкого та наукового загалу ідеї «руського народу» Київської Русі у розумінні (не достатньо, однак на той час, артикульованому) спільного предка трьох народностей.

У роки німецько-радянської війни В. Пічета продовжив свої дослідження в царині етногенезу східного слов'янства. Свої дослідження він оприлюднював на багатьох наукових сесіях під час війни, в популярних лекціях, а також на сторінках опублікованих наукових праць. Так, у 1943 р. він виступив з доповіддю «Походження білоруського народу» на сесії Інституту етнографії АН СРСР, а в грудні 1943 р. цю ж промову він виголосив на сесії Комісії з питань етногенезу і етнографії при ВІФ АН СРСР, присвяченій етногенезу слов'ян. З публікацій необхідно відмітити розгорнуту рецензію (вийшла на початку 1945 р.) на монографію М. Державіна «Происхождение русского народа». При розгляді поглядів В. Пічети у воєнні роки будемо ґрунтуватися на згаданій рецензії. У виступі В. Пічета відмічає, що в радянській науці продовжує існувати плутанина у сфері етногенетичної термінології. На його думку, не завжди чітко проводиться «демаркаційна лінія» між поняттями і уявленнями про «народ-народність-націю». Він вказуючи на особливу складність питання про утворення трьох братніх «руських» народів, теж зауважує, що для осягнення суті цього питання важливо розробити термінологічний апарат етногенетики⁴³.

Втім, вже у рецензії В. Пічета признає, що з цим завданням справився О. Удальцов у статті «Теоретические основы этногенетических исследований». Вплив Удальцова на В. Пічету стосовно теоретичного аспекту безсумнівний. В рецензії Пічета називає теоретичні засади етногенетичних досліджень, прийняті Удальцовим, — «єдино правильними, оскільки дослідник... виводить їх з положень марксистсько-ленінсько-сталінської теорії»⁴⁴. В доповіді Пічета вже намагається ще й самостійно розвивати положення Й. Сталіна. У рецензії він пристає до етногенетичної таксономії Удальцова, тоді як у доповіді в таксономічному ряді не має місця для таких проміжних етнокатегорій між «племенами» та ранньомодерними «народностями» східних слов'ян, як «народ» або «народність». З цього випливає наступне: Пічета не був ознайомлений з положеннями доповіді Удальцова, яку той виголосив у 1942 р. на сесії Комісії⁴⁵. Як свідчать матеріали засідань Комісії, Пічета не був присутній на засіданні, де пролунала промова Удальцова. Схоже на те, що Пічета взагалі не брав участі у роботі цієї сесії. В той же час він (як і Удальцов) знаходився в 1941—1943 рр. в Ташкенті, де перебував під час евакуації Інститут історії АН СРСР. А на грудневій сесії Комісії 1943 р., присвяченій розгляду питань слов'янського етногенезу, вже не був присутній. Удальцов, оскільки хворів⁴⁶. За спостереженнями Пічети, питання про походження трьох братніх народів було піднято В. Ключевським⁴⁷. Ця згадка за вчителя є для В. Пічети ключовою. Адже він постійно у своїх дослідках про походження трьох народів відштовхується від тези російського історика про «розрив» народності, що стався ніби лише внаслідок татаро-монгольської навали.

У рецензії В. Пічета, зокрема констатував, що «етногенетичні дослідження в радянській науці — нове явище», а етногенезом східних слов'ян, власне, займаються тільки М. Державін та О. Удальцов. Спираючись на теоретичні розробки опішнього,

Пічета далі подає власну точку зору на процес складання східнослов'янських народів. Він солідаризується з поглядом Державіна про те, що «східнослов'янські племена утворюють у цілому руський народ і що в період племінних об'єднань не закінчився процес складання великого руського народу». Але Пічета відзначає, що процес формування руського народу був більш складним і не настільки прямолінійним, як припускає Державін, а також приєднується до висновку Державіна, про наявність зв'язків між східними слов'янами, в яких «росла і міцніла своєрідна культура ... спільна в своїх основах для всіх давньоруських племен і, яка зосталася спільною як субстрат культури сучасного руського народу в складі трьох братніх народів, що утворюють його — великорусів, українців і білорусів». Схему цього процесу Пічета починає з племінних об'єднань східних слов'ян (а от племена, як окремі утворення, не згадуються), які існували в період первісної общини (поляни, сіверяни, кривичі

та інші). При переході від первісної общини до класового суспільства «на основі племінного розподілу виникають племінні княжіння — об'єднання територіально-політичного значення — передумова державного ладу». В цей дофеодальний період суспільно-політичного життя східних слов'ян «створюються передумови для формування нової категорії, — «народу» — на основі злиття декількох племен». Пічета, згідно загальнотеоретичній схемі Удальцова, використовує категорію «народ» щодо даного етапу процесу етногенезу східного слов'янства, хоча сам Удальцов конкретно по відношенню до східної гілки слов'ян цього не робить. Саме ж утворення цього народу, на думку Пічети, відбувається з об'єднанням «слов'янських княжін під владою київського князя», коли вони зливаються в «єдиний народ». Цю думку дослідник підкріплює посиланням на «Повість временних літ», відмічаючи, що «її укладач намагався дати історичне обґрунтування проблемі, звідки «Руская земля стала єсть» — як певна етнічна й політична єдність». Хоча Київська держава в другій половині XI ст. вступає в період феодальної роздробленості, тим не менше, на думку Пічети, згадана етнічна єдність зберігається до татаро-монгольського нашествия. Саме цей чинник «зупиняє подальший процес остаточного формування єдиного руського народу». Внаслідок татарського завоювання і стався, за виразом В. Ключевського, «розрив народності». Цей «розрив народності», підкреслює Пічета, треба постійно мати на увазі, вивчаючи «питання етногенезу трьох братніх руських народів». Зміни після татаро-монгольської навали і призвели до утворення названих народів. Паралельно до процесу формування «великоруського, українського і білоруського народів, на базі місцевих говорів відбувається формування мов цих народів». Остаточне складання цих (ранньомодерних) слов'янських народностей, «як особливих етнографічних типів, слід віднести приблизно до XVI ст., часу коли утворилися і народні мови з їх морфологічними і фонетичними особливостями»⁴⁸. При цьому В. Пічета відмічає, що складання російського народу, при наявності своєї держави, йшло більш прискореним темпом, ніж формування українського і білоруського народів.

Східнослов'янське населення південного заходу, тобто України й Білорусії, в ці часи вчений ще називає «руською народністю». Як бачимо, В. Пічета не чітко використовує терміни «народ» і «народність», а іноді вживає їх синонімічно. Дослідник так само синонімічно використовує ці дефініції і в статті «Образование белорусского народа» (1946). Тут він повторює думку про існування «єдиної руської народності» до середини XIII ст. та про «етнічну й культурну єдність Русі», яка зберігалася до та-

тарської навали. Однак процес «етнічного відособлення» почався уже під час періоду феодальної роздробленості. На відміну від рецензії 1945 р., де зазначається, що три східнослов'янських мови склалися на базі місцевих говорів, у даній праці В. Пічета вже стверджує, що «мови трьох гілок єдиного руського народу» виникли на «загальноруській мовній основі»⁴⁹.

Прикметно, що до виходу статті Удальцова, В. Пічета намагається вичленувати білоруський племінний субстрат з «літописних» племен. У одній з доповідей (датується 1943—1944 рр.) він зазначає: «Дреговичі, кривичі і радимичі були етнічними предками білоруського народу, подібно до того, як північно-східні і південно-західні слов'яни — предками російського і українського народів». Втім східнослов'янські племена в етнічному сенсі створювали одно ціле, «вони ж і склали основне етнічне ядро в утворенні руського (великоруського), білоруського і українського народів, формування яких у залежності від їх історичних доль відноситься до значно більш пізнішого часу». Вчений зазначає ось яку тезу: «Київська держава була колискою для всіх трьох народів, які виникли на етнічній основі східно слов'яно-руських племен»⁵⁰.

У статті кінця 1943 р. з характерною для воєнного часу назвою В. Пічета теж пише про «одне етнічне ядро». В той же час, до монголо-татарської навали Русь була «єдина в культурному, мовному і релігійному відношенні». Однак і пізніше, хоча «руський народ» політично і був роз'єднаний, але «залишався єдиним у героїчній боротьбі за свою свободу проти німецької агресії». Як і у працях 1939—1940 рр., у зв'язку зі звільненням в 1943—1944 рр. від фашистських загарбників українських і білоруських земель, В. Пічета знову повертається до ідеології «возз'єднання»⁵¹. Останнє в нього тісно поєднувалося з ідеологією «триєдиноруського» народу. Показові в цьому ракурсі вирази вченого на кшталт «білоруський і український народи «руського племені»⁵². Особливо виразною в цьому контексті була рецензія вченого на монографію М. Державіна. Зокрема, В. Пічета погоджується з М. Державіним у тому, що три східнослов'янських народи «утворюють кожний окремо особливу націю, та всі разом — у своїй єдності — руський народ як могутнє племінне ціле»⁵³.

Таким чином, В. Пічета, продовжуючи розвивати і популяризувати своє бачення етногенезу східних слов'ян, одночасно розвиває і концепцію «єдиного народу» (іноді — народності) домонгольської Русі. Подібно до М. Державіна В. Пічета і в даний період, як і у своїх довоєнних працях, розуміє під цим «народом» багатоплемінне ціле. Але під кінець війни вчений схиляється до розуміння згаданого поняття згідно теорії О. Удальцова, тобто, як злиття декількох племен; злиття, що створює певну політичну і етнічну єдність. Інші ознаки єдності, згідно з міркуваннями В. Пічета, це — культурна, мовна і релігійна. Початок формування давньоруського народу вчений чітко не визначає, але зауважує, що це сталося в часи об'єднання «слов'янських князівств» під владою київського князя, тобто — в X ст. Розпад давньоруської етнічної спільноти він відносить до середини XIII ст., коли татаро-монгольська навала зупинила процес остаточного формування «єдиного руського народу». Втім, для В. Пічета єдність «руського народу» зберігається і надалі, відповідно до парадигми «триєдності», якої він дотримувався, хоча не завжди акцентував увагу на такому ракурсі. Не суперечить цьому і переважна думка вченого про те, що східнослов'янські народності виникли на основі однойменних племен, а не єдиної народності (щоправда, ці племена в певний період склали «одне етнічне ядро»). На бажання Пічета конкретизувати і погля-

ди на проблему єдиної етноспільноти східних слов'ян давньоруської доби, свідчить, що він приєднався до міркувань Удальцова скоріше декларативно, ніж насправді їх поділяв. Однак, розуміння Пічетою «руського народу» як «багатоплемінного цілого», «народу», з якого згодом сформувалися нові «етнографічні типи» — окремі східнослов'янські народності — все це сприяло засвоєнню ідеї про існування давньоруської народності як спільного предка українців, росіян і білорусів.

¹ Юсова Н. М. Генеза концепту «давньоруська народність» у радянській історичній науці // Український історичний журнал. 2001. № 6. С. 35—64; *Ії ж.* Зародження теорії про давньоруську народність в історичній науці СРСР // Український історичний збірник — 2001. К., 2002. С. 34—78; *Ії ж.* «Проблема давньоруської народності» в праці В. В. Мавродіна «Образование Древнерусского государства» (1945 р.) // Ruthenica. Зб. наук. пр. Том. 1. К., 2002. С. 152—163; *Ії ж.* О. Пресняков і схема східних слов'ян М. Грушевського // А се его сребро... Збірник праць на пошану член-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. К., 2002. С. 259—268; *Ії ж.* «Древнерусская народность»: один из первоначальных взглядов на проблему // Российская государственность: история и современность: Сб. ст. СПб., 2003. С. 14—22; *Ії ж.* Внесок М. Л. Рубінштейна у формування радянської схеми історії України // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий зб. наук. пр. Вип. 11. К., 2004. С. 225—273; *Ії ж.* Легітимація концепції про Київську Русь як спільноруську державу в контексті зміни історичної парадигми (30-ті рр. XX ст.) // «Істину встановлює суд історії»: Зб. на пошану Ф. П. Шевченка: В 2 т. Т. 2. Наукові студії. К., 2004. С. 449—468; *Ії ж.* Питання щодо «спільноруськості» Київської Русі у доробку Мирона Кордуби // Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 4. К., 2004. С. 383—401; *Ії ж.* Володимир Мавродін та генезис концепції давньоруської народності в радянській історіографії: кінець 1930-х — початок 1940-х рр. // Український історичний збірник — 2004 (вип. 7). / Гол. ред. В. Смолій. К., 2004. С. 447—458; Юсова Н. М., Юсов С. Л. Проблема «приєднання» України до Росії в оцінці істориків УРСР кінця 30-х — першої половини 40-х рр. // Український історичний журнал. 2004. № 5. С. 96—121 та ін.

² Див.: Академик В. И. Пичета. Страницы жизни / Авт.: Э. Г. Иоффе, А. П. Грицкевич и др. Мн., 1981. С. 124; Иоффе Э. Г. Владимир Иванович Пичета // Портреты историков: Время и судьбы: В 2 т. Т. 1. Отечественная история. М.; Иерусалим, 2000. С. 178—179.

³ Архив Российской Академии наук (далее — Архив РАН). Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 20 (Пичета В. И. Исторический очерк белорусского племени. Статья. Автограф рукою А. П. Пичеты [1920]. 35 л.).

⁴ Грушевський М. С. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства // Грушевський М. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань та ін. Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894—1907)». Львів: Світ, 2002. С. 75—82.

⁵ Архив РАН. Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 20. Л. 7—7об.

⁶ Див.: Пичета В. И. Введение в русскую историю (Источники и историография). М., 1922. С. 3.

⁷ Пичета В. И. Основные вопросы белорусской историографии // Вест. Наркомпроса БССР. 1922. Вып. 11—12. С. 31; *Його ж.* Введение в русскую историю (Источники и историография). С. 162.

⁸ Горяинов А. Н. Трагическая страница биографии В. И. Пичеты в свете одной стенограммы 1928 года // Славяноведение. 2002. № 1. С. 62—71; *Його ж.* Славяноведы — жертвы репрессий 1920—1940-х годов. Некоторые неизвестные страницы из истории советской науки // Советское славяноведение. 1990. № 2. С. 79.

⁹ Архив РАН. Ф. 1548. Оп. 1 (Научные труды. На 148 л.). Ед. хр. 50 (Пичета В. И. Исторические судьбы Украинской Руси. Статья. Машинопись [Конец 1920-х гг.]). Л. 1—5.

¹⁰ Див.: Академик В. И. Пичета. Страницы жизни. С. 124; Архив РАН. Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 50. Л. 8—10.

¹¹ Див.: Артамонов М. И. Достижения советской археологии // Вестн. древней истории. 1939. № 2. С. 128—129; Аксенова Е. П., Васильев М. А. Проблемы этногонии славянства и его ветвей в академических дискуссиях рубежа 1930—1940-х годов // Славяноведение. 1993. № 2. С. 86; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв України (ЦДАМЛМУ). Ф. 1292. Оп. 1. Од. зб. 57 (Юшков С. В. Тези доповідей: «Общие предпосылки возникновения народности». К вопросу о политических формах феодального государства (до XIX века) та ін. Автограф, маш. з авт. правкою. 1930-і — 1951 рр. 7 док. 41 арк.). Док. 2. Арк. 7.

¹² Архив РАН. Ф. 394. Оп. 13. Ед. хр. 9 (Тематический план третьей пятилетки. 26 апреля 1939 г.). Л. 77.

¹³ Аксенова Е. П., Васильев М. А. Проблемы этногонии славянства и его ветвей. С. 88—89.

¹⁴ Архив РАН. Ф. 457. Оп. 1 (1941 г.). Ед. хр. 9 (Стенограмма заседания расширенного Бюро Отделения истории и философии совместно с Институтом истории от 8 января 1941 г.). Л. 87—88; Ф. 142. Оп. 1. Ед. хр. 16 (Стенограмма вечернего заседания сессии, посвященной вопросам этногенеза славян, от 25 декабря 1943 г.). Л. 20, 47—47об.

¹⁵ Див.: Пичета В. Образование белорусского народа // Вопр. истории. 1946. № 5—6. С. 3; В Отделении истории и философии // Вестн. АН СССР. 1940. № 4/5. С. 164; Архив РАН. Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 97 (Пичета В. И. Белоруссия. Лекция. Ротапринт со вставкою рукой А. П. Пичета [1936—1937 гг.]. На 12 л.); Ед. хр. 106 (Пичета В. И. Великое княжество Литовское [В XII—XV вв.]. Лекция в МГПИ. Ротапринт. Осень 1938 г. — весна 1939 г.). Л. 6об., 13об.—14; Ед. хр. 205 (Пичета В. И. История южных и западных славян (Болгария): Курс лекций в МГПИ (6 лекций). Стенограмма. Машинопись. 2 дек. 1938 — 26 февр. 1939. На 150 л.). Л. 4—4об., 6—7об., 9.

¹⁶ Див.: Аксенова Е. П., Васильев М. А. Проблемы этногонии славянства и его ветвей в академических дискуссиях рубежа 1930—1940-х годов. С. 89, 93, 99, 102.

¹⁷ Див.: Блоусов С. М. Крах польської держави і з'єднання великого Українського народу в єдиній Українській державі — УРСР // Західна Україна. Збірник. К., 1940. С. 97—109.

¹⁸ Барабой А. З. К вопросу присоединения Украины к России в 1654 г. // Историк-марксист. 1939. № 2. С. 104—106; Петровський М. Н. Визвольна війна українського народу проти шляхетської Польщі (1648—1654 рр.) // Західна Україна. Збірник. С. 81—87; Подорожний М. Є. Визвольна війна українського народу (1648—1654 рр.). К., 1940. С. 5—6, 85; Премислер І. Переяслав // Пролетарська правда. 1938. 30 жовтня. С. 3; Пичета В. И. Братья-украинцы и братья-белоруссы // Известия. 1939. 21 сент. С. 2; Його ж. Исторический путь народов Западной Украины и Западной Белоруссии // Октябрь. 1939. Кн. 10—11. С. 3—11; Його ж. Западная Украина и Западная Белоруссия // Советская книга. 1939. № 12. С. 155—170; Його ж. Исторический путь народов Западной Белоруссии и Западной Украины // Молодой большевик. 1939. № 18. С. 45—50; Його ж. Исторические судьбы Западной Украины и Западной Белоруссии. М., 1939. 40 с.; Його ж. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. М., 1940. 136 с. та ін. його праці; Рубинштейн Н. Западная Украина. Историческая справка // Московский большевик. 1939. 30 сент. С. 2; Греков Б. Д. Древнейшие судьбы Западной Украины // Новый мир. 1939. № 10—11. С. 248—256; Базилевич К. В. Борьба Украинского и Белорусского народов против польского владычества. Присоединение Украины к России. Стенограмма лекций, прочитанных 15 и 17 янв. 1940 г. М., 1940.

¹⁹ Козут З. Историчні дослідження в незалежній Україні // Зенон Козут. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. К., 2004. С. 295.

²⁰ Див.: Сессия Отделения истории и философии АН ССР 26—27 марта 1939 года // Историк-марксист. 1939. Кн. 3. С. 212; Пичета В. И. Братья-украинцы и братья-белоруссы. С. 2; Його ж. Западная Украина и Западная Белоруссия. С. 155, 160; Його ж. Исторический путь народов Западной Белоруссии и Западной Украины: Див. також: Юсова Н. Зміна акцентів в українській радянській медієвістиці на проблему приєднання України до Росії (кінець 30-х — I-ї пол. 40-х рр. XX ст.) // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий зб. наук. праць. Вип. 9. К., 2003. С. 379—381.

²¹ Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия. С. 155—170; Греков Б. Д. Древнейшие судьбы Западной Украины. С. 256; Подорожний М. Є. Визвольна війна українського народу (1648—1654). С. 6.²² Мавродин В. В. Образование русского национального государства. М.; Л., 1941. С. 4.

²³ Дивись з цього приводу авторитетне свідчення Б. Грекова: Архив РАН. Ф. 1577. Оп. 2. Ед. хр. 52 (Стенограмма заседания ученого совета Института. 27 июня 1941 г. Сообщения о сессии Украинской Академии наук). Л. 1, 8.

²⁴ Архив РАН. Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 110 (Пичета В. И. Основные вопросы истории Западной Белоруссии и Западной Украины. Лекция (Центральное лекционное бюро). Стенограмма. Машинопись. 28 сентября 1939 г. 32 л.). Л. 7об., Л. 11—11об., 27.

²⁵ Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия. С. 155—157, 160.

²⁶ Пор.: Козут З. Историчні дослідження в незалежній Україні. С. 295.

²⁷ Архив РАН. Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 97 (Пичета В. И. Белоруссия. Лекция. Ротапринт со вставкою рукой А. П. Пичета [1936—1937 гг.]). Л. 2, Л. 3об., 6об.—7.

²⁸ Там само. Ед. хр. 106 (Пичета В. И. Великое княжество Литовское [В XII—XV вв.]. Лекция в МГПИ. Ротапринт. Осень 1938 г. — весна 1939 г. На 16 л.); Ед. хр. 99 (Пичета В. И. Из истории Великого княжества Литовского XIII—XIV вв. [Фрагмент монографии]. Без начала. Машинопись [Не ранее 1937 г.]. На 92 л.). Л. 14; Див. тако ж: Владимир Иванович Пичета. Библиограф. указатель / Сост. Е. Я. Дукор. Мн., 1978.

²⁹ Див.: Сталин И. В. Марксизм и национальный вопрос // Сталин И. В. Марксизм и национально-колониальный вопрос / Сб. избр. ст. и речей. М., 1937. С. 4—10, 45; Примеч. 1.

³⁰ Архив РАН. Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 110. Л. 7об.—8.

³¹ Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия // Советская книга. 1939. № 12. С. 163.

³² Архив РАН. Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 110. Л. 11—11об.; Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия. С. 160. Пор.: Мавродин В. В. Образование древнерусского государства. Л., 1945. С. 395.

³³ Архив РАН. Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 110. Л. 8—11.

³⁴ Пичета В. И. Исторический путь народов Западной Белоруссии и Западной Украины. С. 6, 46; Його ж. Исторические судьбы Западной Украины и Западной Белоруссии. М., 1939. С. 8.

³⁵ Архив РАН. Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 131 (Пичета В. И. Эпоха «Слова о полку Игоревым». Статья для сборника. Машинопись. Не позднее 2 июня 1940 г.). Л. 4; Пичета В. И. Введение в русскую историю (Источники и историография). С. 3.

³⁶ Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия. С. 157.

³⁷ Див.: Пресняков А. Е. Лекции по русской истории: В 2 т. Т. 1. Киевская Русь. М., 1938. С. 10—11; Державин Н. С. Происхождение русского народа — великорусского, украинского, белорусского. М., 1944. С. 88—89, 97—98.

³⁸ Пичета В. И. Западная Украина и Западная Белоруссия. С. 160; Ключевский В. О. Сочинения: В 9 т. Т. 1. Курс русской истории. Ч. 1 / Под ред. В. Л. Янина. М., 1987. С. 287—289, 294—296. Див. тако ж: Иоффе Э. Г. Владимир Иванович Пичета. С. 177.

³⁹ История СССР. Т. 1. / Учебник для неисторических ф-тов. Под ред. В. И. Пичета, М. Н. Тихомирова, А. В. Шестакова. М., 1941. С. 44—45.

⁴⁰ Козаченко А. Крещение Руси // Исторический журнал. 1937. № 11. С. 82; Пресняков А. Е. Княжое право в древней Руси. Очерки по истории X—XII столетий. М., 1993. С. 350.

⁴¹ История СССР. Т. 1. С. 44—45, 89, 127.

⁴² Див.: Академик В. И. Пичета. Страницы жизни. С. 85.

⁴³ Архив РАН. Ф. 142. Оп. 1. Ед. хр. 16. Л. 1—1об, 20; Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 140 (Пичета В. И. Образование белорусской народности. Тезисы доклада, нет страниц 8, 10—12. Автограф [1942]. На 9 л.); Пичета В. [Рец.]: Державин Н. Происхождение русского народа — великорусского, украинского, белорусского. М., 1944 // *Вопр. истории*. 1945. № 1. С. 121—125.

⁴⁴ Удальцов А. Д. Теоретические основы этногенетических исследований // *Изв. АН СССР*. 1944. Вып. 1. № 6. С. 252—265; Його ж. Начальный период восточнославянского этногенеза // *Исторический журнал*. 1943. № 11—12. С. 67—72; Його ж. Основные вопросы происхождения славян // *Общее собрание АН СССР* 14—17 октября 1944 года. М.; Л., 1945. С. 99—109. Див. тако ж: Пичета В. [Рец.]: Державин Н. Происхождение русского народа — великорусского, украинского, белорусского. С. 123.

⁴⁵ Архив РАН. Ф. 142. Оп. 1. Ед. хр. 16. Л. 9; Ед. хр. 1 (Стенограмма утреннего заседания Комиссии по этногенезу и этнографии при ОИФ АН СССР от 27 августа 1942 года, посвященной этногенезу народов Средней Азии, г. Ташкент. 27 августа 1942 г. На 63 л.). Л. 1—11.

⁴⁶ Горяинов А. Н., Иванов Ю. Ф. Новое об академике В. И. Пичете // *Вопр. истории славян: Сб. науч. трудов*. Вып. 16. Воронеж, 2004. С. 20—21; Архив РАН. Ф. 142. Оп. 1. Ед. хр. 11 (Стенограмма утреннего заседания сессии, посвященной вопросам этногенеза славян, от 23 декабря 1943 г.). Л. 8об.; Ед. хр. 15 (Стенограмма утреннего заседания сессии, посвященной вопросам этногенеза славян, от 25 декабря 1943 г.). Л. 1.

⁴⁷ Архив РАН. Ф. 142. Оп. 1. Ед. хр. 16. Л. 2—2об.

⁴⁸ Пичета В. [Рец.]: Державин Н. Происхождение русского народа — великорусского, украинского, белорусского. С. 122—125. Пор. з сучасними поглядами на проблему; Долгов В. В. Древняя Русь: мозаика эпохи. Очерки социальной антропологии общественных отношений XI—XVI вв. Ижевск, 2004. С. 7—17.

⁴⁹ Пичета В. Образование белорусского народа. С. 18—19, 29.

⁵⁰ Архив РАН. Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 150 (Пичета В. И. Белорусский народ в семье славянских народов. Доклад. Машинопись [1943—1944]. Л. 1—2, 5). Пор.: Там само. Ф. 142. Оп. 1. Ед. хр. 16. Л. 12.

⁵¹ Пичета В. И. Борьба украинского и белорусского народов за свою свободу (XIII в. — 1943 г.) // *Вест. АН СССР*. 1943. № 9—10. С. 34, 36, 42, 49; Архив РАН. Ф. 1548. Оп. 1. Ед. хр. 150. Л. 9, 31, 36.

⁵² Пичета В. И. Возрождение Украины-Руси и Белой Руси в 16 в. — начале 17 в. Стенограмма лекции, читанной 10 февраля 1945 года. Курс лекций по истории СССР. Лекция 26. М., 1945. С. 4.

⁵³ Пичета В. [Рец.]: Державин Н. Происхождение русского народа — великорусского, украинского, белорусского. С. 123.